

Східний Сиваш

Імена та адреси укладачів інформаційного листа рамсарського ВБУ:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, E-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

Дата підготовки опису: 1 грудня 2003 р.

Географічні координати: 45°40' пн. ш., 35°00' сх. д.

Розташування: Західне Приазов'я. Угіддя знаходиться головним чином в межах Генічеського та Новотроїцького районів Херсонської області, частково – на території Ленінського, Джанкойського, Нижньогірського, Радянського та Кіровського районів Кримської Автономної Республіки. Від Азовського моря відокремлюється Арабатською косою, на північному кінці якої розташований районний центр – м. Генічеськ.

Висота над рівнем моря: мінімальна – 0,1 м, максимальна – 1,5 м

Площа: 165000 га

Короткий опис: Угіддя є частиною однієї з найбільших в Європі системи лагун. Має надзвичайне велике значення як місце гніздування, линяння, зимівлі та перебування птахів під час сезонних міграцій.

Рамсарські критерії: 1, 2, 4, 5, 6

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) За фізико-географічними характеристиками, ландшафтним та біологічним різноманіттям є унікальним явищем не тільки для Азово-Чорноморського регіону, але й для Європи.
- (2) Сюди регулярно навідуються рідкісні та вразливі види птахів і ті види, що перебувають під загрозою зникнення.
- (4) Має надзвичайно велике значення як місце зимівлі птахів, особливо куликів.
- (5) Впродовж року тут в сезонних скупченнях спостерігається більше 2 млн. особин куликів та інших водно-болотних птахів.
- (6) Чисельність казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis* та побережника болотяного *Limicola falcinellus*, що зимують тут, становить більше 1% їх популяцій.

Фізичні особливості ВБУ: Східний Сиваш є мілководною, солоною затокою з порізаною береговою лінією, численними косами, півостровами та островами, а також великою кількістю засолених знижень. Включає, зокрема, острови Коянли, які слугують важливим місцем гніздування птахів. Взагалі для цих місць дуже характерним є чергування води і суходолу, а одним з найбільш поширених ландшафтних утворень є солончаки. Середня глибина водойми – 1 м, рівень води залежить від погодних умов, зокрема від посилення ефекту випаровування в теплу пору року. Сильні вітри здатні призводити до оголення або затоплення значних територій. Влітку на оголених ділянках, де відбувається інтенсивне випаровування, спостерігаються прояви вітрової ерозії. Безприпливно-відпливні мілководні лагуни типу Сиваша відрізняються від припливно-відпливних естуаріїв термальним режимом. Внаслідок малої глибини Сиваш швидко прогрівається і швидко охолоджується. Подекуди відбувається скидання у Східний Сиваш прісної дренажної води, яке охоплює досить значні площі. Це призводить до поступового опріснення відповідних ділянок Сиваша, до зміни гідрорежиму.

Фізичні особливості водозбірної території: Східний Сиваш є південною частиною великої (однієї з найбільших в Європі) системи прибережних лагун, відомої під назвою «Сиваш» або «Сиваші». Східний і Центральний Сиваш розділяє півострів Чонгар, що знаходиться на південному заході від м. Генічеськ. Від Азовського моря угіддя відокремлює лише вузька, довга коса (Арабатська стрілка), довжина якої складає 113 км, а ширина коливається від 250 до 908 м. Через Генічеську протоку, що знаходиться біля м. Генічеськ, Сиваш має вихід до Азовського моря, а дамба на півострові Чонгар регулює надходження води зі Східного Сиваша до Центрального та Західного Сиваша. Завдяки тому, що Сиваш майже повністю відрізаний від моря, тут не проявляються припливно-відпливні явища.

Гідрологічна цінність: У зв'язку із високою солоністю води рослинний і тваринний світ (головним чином безхребетні тварини) угіддя представлені майже виключно солелюбними видами або видами, толерантними до рівня засоленості. Дуже показовим є поширений на Сивашах представник дрібних ракоподібних *Artemia salina* – надзвичайно пластичний щодо рівня солоності води вид. Подекуди відбувається скидання прісної дренажної води у Східний Сиваш, яке охоплює досить значні площі. Це призводить до поступового опріснення відповідних ділянок, зміни їх гідрорежиму та характеру рослинності.

Тип ВБУ: J, H, Sp, Ss

Екологічні особливості: Існуючі умови (гідрологічний і термічний режими, хімізм води та ґрунтів, режим вологості тощо) обумовили високу продуктивність екосистеми та виключну цінність для птахів наявних тут кормових біотопів. Сиваський регіон розташований у зоні полинно-типчаккових та полинно-дернових степів України. Рослинність, що репрезентує ВБУ, налічує 250 видів судинних рослин, які відносяться до псамофітних (аргузія сибірська *Argusia sibirica*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*), лучних (полин понтичний *Artemisia pontica*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, ситники Жерара *Juncus gerardii* і приморський *J. maritimus*, покісниця розставлена *Rusciniella distans*, тризубець морський *T. maritimum*), галофітних (камфоросма монпельйська *Camphorosma monspeliaca*, галіміони черешкувата *Halimione pedunculata* і бородавчаста *H. verrucifera*, сарсазан шишкуватий *Halocnemum strobilaceum*, кермеки південнобузький *Limonium hupanicum*, Мейера *L. meyeri* та напівкущовий *L. suffruticosum*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*), болотних (очерет звичайний *Phragmites australis*, куги озерна *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогіз Лаксманів *Typha laxmannii*) та водних (рупія морська *Ruppia maritima*, камки морська *Zostera marina* і мала *Z. noltii*) рослинних угруповань. Відкриті вітру плескати прибережні ділянки вкриті переважно галофітною трав'янистою рослинністю. Значні ділянки узбережжя займає степ, в якому помітну частину рослинного покриву теж складають галофіти. Підвищені ділянки та схили великих островів опановує степова ксерофітна рослинність, для якої характерна велика кількість представників родів полин *Artemisia* і костриця *Festuca* та наявність напівчагарників. На маленьких островах рослинність здебільшого є вторинною, сформувалася тут внаслідок діяльності колоніальних птахів та дрібних гризунів.

Цінна флора: Літоральна рослинність сиваського регіону характеризується переважанням середземноморських та чорноморських (понтійських) видів і присутністю багатьох ендемічних видів, таких як колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*, морська гірчиця чорноморська *Sakile euxina*, гірчак Янати *Polygonum janatae*, холодок Палласа *Asparagus pallasii*, деревій бірючанський *Achillea birjuczensis*, волошка одеська *Centaurea odessana*, кермек чурюцький *Limonium tschurjukiense* та хрінниця сиваська *Lepidium syvaschicum*.

Цінна фауна:

На узбережжі Сиваша мешкає понад 30 видів ссавців; найбільшу цінність мають кабан *Sus scrofa*, ондатра *Ondatra zibethica*, нутрія *Myocastor coypus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, борсук звичайний *Meles meles*, тхір лісовий *Mustela putorius* та заєць сірий *Lepus europaeus*.

Птахи: зареєстровано 255 видів з 17 рядів, значна їх кількість (115) тут розмножується. 216 видів – мігруючі або кочові, 68 – залишаються тут на зимівлю. Загальна кількість гніздового орнітокомплексу Східного Сиваша становить близько 80 тис. пар. В усі сезони основне ядро орнітофауни в якісному і кількісному відношеннях складають представники водно-болотного комплексу, а саме качки, гуси, мартини, крячки, кулики, чаплі. Це одне з основних місць гніздування коровайки *Plegadis falcinellus* та лежня *Burhinus oedipnemus* – видів з Червоної книги України. Крім них, тут на гніздуванні, прольоті чи зимівлі зустрічається ще близько 20 видів з Червоної книги України та 8 видів з Європейського Червоного списку (червоногола казарка *Rufibrenta ruficollis*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, дрохва *Otis tarda*, хохітва *Tetrax tetrax*, тонкодзьобий кроншнеп *Numenius tenuirostris*, степовий журавель *Antropoides virgo* тощо). Затока Сиваш є одним з основних на території колишнього Радянського Союзу місць линяння лебедя шипуна *Cygnus olor* та галагаза *Tadorna tadorna* (відповідно, 3–4 тис. та 2–3 тис. особин). Це дуже важливий, особливо

навесні, район міграційних скупчень качок (головним чином черні червоноголової *Aythya ferina*, черні чубатої *A. fuligula*, галагаза *Tadorna tadorna*, крижня *Anas platyrhynchos* та ін.), лиски (*Fulica atra*) та сотень тисяч куликів (головним чином турухтана *Philomachus pugnax*, побережників червоногрудого *Calidris ferruginea* та чорногрудого *C. alpina*, травника *Tringa totanus*, хрустана *Charadrius morinellus* тощо). Це важливе місце гніздування таких видів, як рябодзьобий крячок *Sterna sandvicensis*, крячок каспійський *S. caspia*, чорноголовий реготун *Larus ichthyaetus*, чаплі жовта *Ardeola ralloides*, біла мала *Egretta garzetta* і біла велика *E. alba*, шилодзьобка *Recurvirostra avosetta* та багатьох інших. Найчисленніші є попелюх *Aythya ferina* (900–1 тис. пар), зуйок морський *Charadrius alexandrinus* (700–1 тис. пар), лиска *Fulica atra* (4–4,2 тис. пар), крячок чорноносий *Gelochelidon nilotica* (800–1,8 тис. пар), кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (500–940 пар), мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (2,2–3,2 тис. пар), морський голубок *L. genei* (5,4 тис. пар), мартин середземноморський *L. melanocephalus* (12165 пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (4–5 тис. ос.), шилодзьобка *Recurvirostra avosetta* (2 тис. пар), крячки рябодзьобий *Sterna sandvicensis* (5,2 тис. пар) і річковий *S. hirundo* (6,8 тис. пар), травник *Tringa totanus* (1,4–1,6 тис. ос.).

У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені шилохвіст *Anas acuta* (33–35 тис. ос.), свищ *A. penelope* (62–65 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (60–65 тис. ос.), гуска білолоба *Anser albifrons* (до 200 тис. ос.), гуска сіра *A. anser* (до 22 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (до 120 тис. ос.), казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis* (до 22 тис. ос.), побережник чорногрудий *Calidris alpina* (до 127,6 тис. ос.), побережник малий *C. minuta* (до 26,7 тис. ос.), зуйок морський *Charadrius alexandrinus* (до 4218 ос.), крячок білокрилий *Chlidonias leucopterus* (38–42 тис. ос.), крячок чорний *Chlidonias niger* (12–20 тис. ос.), лебідь-шипун *Cygnus olor* (10–30 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (300–350 тис. ос.), крячок чорноносий *Gelochelidon nilotica* (2–2,5 тис. ос.), дерихвіст лучний *Glareola pratincola* (1,2–1,5 тис. ос.), мартин середземноморський *Larus melanocephalus* (до 14 тис. ос.), мартин малий *L. minutus* (до 3,2 тис. ос.), мартин звичайний *L. ridibundus* (до 12,5 тис. ос.), чернь червонодзьоба *Netta rufina* (до 10 тис. ос.), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (до 12 тис. ос.), шилодзьобка *Recurvirostra avosetta* (10–12 тис. ос.), травник *Tringa totanus* (11,8 тис. ос.) та інші.

На Сиваші мешкають 4 види амфібій та 6 видів рептилій. Вважається, що в угідді водиться близько 30–45 видів риб. Якщо взяти до уваги фіто- та зоопланктон, то список гідрофауни потенційно мав би збільшитись до 800–900 видів.

Соціальні та культурні цінності: Це важливий об'єкт наукових, насамперед, біологічних (гідробіологічних, зоологічних та ботанічних) досліджень. Затока Сиваш є об'єктом туризму, але сучасна ситуація з туризмом та рекреацією на Східному Сиваші вивчена недостатньо.

Землеволодіння: ВБУ: державна і колективна форма власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

Поточне землекористування: ВБУ: проводяться наукові дослідження, практикуються рибальство (в меншій мірі комерційне, в більшій – аматорське), випасання овець та великої рогатої худоби, рекреація, видобування піску та обмежена природоохоронна діяльність. Прилеглі землі: крім згаданих вище видів природокористування, тут розвинуте традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо); прилеглі степи використовують переважно для випасання овець, однак в останні роки різкий занепад вівчарства призвів до заростання території рудеральними рослинами.

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: ВБУ: Основну загрозу становлять туризм, забруднення води об'єктами хімічної промисловості та внаслідок сільськогосподарської діяльності, засолення, збільшення обсягу аматорського та промислового вилову риби, інтенсифікація сільського господарства. Зменшення водообміну між Азовським морем та Сиваською затокою може призвести до зниження рівня води і, відповідно, зростання солоності. Важко визначити, наскільки сильно ці фактори вплинуть на угіддя. Прилеглі території: деградація природної рослинності внаслідок надмірного випасання овець.

Вжиті природоохоронні заходи: Створений у 1993 р. Азово-Сиваський національний природний парк (57400 га) є найбільшою природоохоронною територією в сиваському регіоні. Крім нього, тут існують Арабатський ботанічний заповідник національного значення (Ленінський район, Автономна Республіка Крим, 600 га), Присиваський ботанічний

заповідник місцевого значення (Нижньогірський район, 998 га) та гідрологічний пам'ятник «Водний комплекс Арабатської стрілки» (150 га).

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Планується створити Сиваський національний природний парк. Загальна територія парку (207187 га) включатиме 50462 га суходолу, 139887 га акваторії Сиваша і 16838 га Азовського моря.

Проведені наукові дослідження: Дослідження угіддя проводились за програмами «MAR-Ukraine», «Wetland», «IBA territories» та за «Програмою вивчення біорізноманіття Азово-Чорноморського регіону», а також відповідно до програм Азово-Чорноморської орнітологічної станції. Міграції болотних та водоплавних птахів і надалі регулярно вивчатимуться. Азово-Чорноморська орнітологічна станція забезпечує ведення інформаційної бази щодо птахів, які розмножуються на території угіддя. Наукові дослідження різноманітного спрямування розвиваються Інститутом зоології НАН України та Мелітопольським педагогічним університетом.

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: Спеціальних освітніх програм не розроблено, але природоохоронне навчання входить до програми загальноосвітньої школи. Для груп землекористувачів (фермерів, рибалок, мисливців, робітників) експерти та вчені читають лекції.

Сучасний стан рекреації і туризму: На Сиваші досить розвинений туризм, але сучасна ситуація з туризмом та рекреацією невідома.

Юрисдикція: Адміністрація Азово-Сиваського НПП, Державне управління екобезпеки в Херсонській області та Республіканський комітет охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів Автономної Республіки Крим.

Орган управління ВБУ: Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026; тел: (0552) 26 31 95, e-mail: eko_kherson@hs.ukrtel.net. Республіканський комітет з охорони навколишнього середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. Адреса: вул. Кечкеметська, 198, м. Сімферополь, АР Крим, 95022; тел: (0652) 25 44 63, e-mail: Krimpriroda@home.cris.net

Джерела інформації:

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. – Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 pp., 81 maps.